

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES

Müdür — Editor

Prof. Dr. ZEKİ VELİDİ TOGAN

CİLD — VOLUME II.

CÜZ — PARTS 2-4

1958

Edebiyat Fakültesi Matbaası

İSTANBUL

1960

İtalya kütüphanelerindeki bazı islâmî yazmalar

Tayyib Gökbilgin

İki sene evvel İtalya'da yaptığım tetkikler arasında kütüphanelerde bazı İslâmî eserlere de rastlamıştım. Esas itibarile tarihe müteallik yazmalar beni ilgilendirmekle beraber, dikkate değer bir kısım dinî, tasavvufî ve edebî eserleri de görmüş, bunlara ait kısa notlar da almıştım. Memleketimizdeki kütüphanelerin çok değerli yazma koleksiyonları yeniden elden geçirildiği ve türlü katalogların hazırlıkları yapıldığı bir sırada bunların da alâkalılarca tanınmasında fâide mülâhaza ettiğim cihetle burada bunlardan bahsetmeyi ve buldukları kütüphanelerdeki numaraları ve hususiyetleri ile sıralamayı uygun bulmaktayım. Dergimizin islâm araştırmâlarına verdiği pek büyük öneme ve ifasına gayret ettiği çalışmalara da küçük bir örnek olacağı kabul edilirse, bu notların, gerek bu katalogları hazırlayanlar ve gerek istikbalde bu istikamette çalışmak isteyenler için kısmen bir yol gösterici karakterinde olacağı âşikârdır.

Benim ziyaret ettiğim ve incelemeler yaptığım **Venedik, Padova, Bologna, Floransa, ve Roma'nın** bazı kütüphanelerinde mevcut bu islâmî yazmalar, diğer türkçe, arapça ve fârsça yazmalarla birlikte, muhtelif zamanlarda muhtelif âlimler ve mütehasıslar tarafından tasnif ve târif edilmişlerdir. Bunlar hakkında bu kütüphanelerin ihtisas kataloglarında kayıtları ve bunlardan bahseden italyanca eserlerde tanıtılması vardır. Fakat memleketimizde bunlar, pek az istisnasile, bilinmediği gibi, katalog mahiyetindeki eserlerde ne bu kütüphanelerin hepsinden ne de mevcut yazmalardan teker teker bahis yoktur. Bu itibarla, burada bu yazmaları ranıtmaya çalışırken buldukları koleksiyonlardaki numaraları ve eğer mevcutsa, bahsedildikleri bu italyan cemiyet ve eserlerine işaret edilecektir.

İtalya kütüphanelerindeki incemelerimde bana rehber olan eser tanınmış değerli âlim **G. Gabrieli'nin** «İtalya kütüphane ve ar-

şivlerindeki şark yazma ve haritaları adı ile Floransa'da 1930'da neşrettiği çok kıymetli katalog olmuştur :

(G. Gabrieli, *Manoscritti e carte orientali nelle Biblioteche e negli Archivi d'Italia* Firenze 1930)

Bu eser, muhtelif italya kütüphanelerindeki şark yazmalarına dair kısa ve özlü bilgi verirken, eskiden bu hususta yapılmış tasnifleri ve neşredilmiş eserleri tanıtmakta; çok defa onlara dayanarak bu kütüphanelerin muhteviyatını bildirmekte, fakat türlü şark dillerindeki bu eserleri birer birer ele almamaktadır. Şimdi biz bunları, buldukları kütüphanelerde, kendilerinden bahsedilen kataloglardaki numaraları ile, tanıtmaya çalışalım.

I. — Biblioteca Marciana (San Marko kitaplığı).

Evvelâ Venedik'deki San Marko kütüphanesini ele alalım : Bu kütüphane *Biblioteca Marciana* yahut *Biblioteca Nazionale Marciana* adını taşımakta ve meşhur San Marco meydanında bulunmaktadır. Buradaki şark yazmalarından bahseden katalog ve müellifi şudur :

Simone Assemani, *Catalogo De codici Mansucritte Oriental della Biblioteca Naniana, Padova, I., 1787; II 1792*

Bu eserde adı geçen Nani Gi a c o m o. Naniana dır ve bu yazmalarda ayrıca onun da bir numarası görülmektedir. Bundan başka, bu yazmalar, bu kütüphane'nin muhtelif zamanlarda ve herhalde diğer bazı tasniflere tâbi tutulduğu için, *Manoscritti orientali* başlığı ile bir numara almışlardır. Keza Assemani katalogunda da romen rakamları ile bir Codex (Cod.) numarası taşımaktadır ve muahhar eserler ve kataloglar, buradaki her hangi bir yazmadan bahsettikleri zaman, bu numaralardan birini veya hepsini kaydetmektedirler. Diğer taraftan bazı yazmalar Nani Giacomo numarası yerine Ss. Giovanni e Paolo numarası taşımaktadır ki, bu da her halde bu kütüphanenin eskiden tasnifini yapanlardan ikisini bize hatırlatmakta ve tanıtmaktadır. Burada bahsedeceklerimiz, sadece, tarih, coğrafya, seyahetnâme, münşeât ve hal tercümeleri haricindeki, islami yazmalar (dinî, tasavvufî, menakip ve edebî) arasında görebildiklerimize inhisar edecektir ve ancak kısa ve nisbeten sathî bir tetkikin not ve müşahedelerini haber verecektir ki, bunu, yukarıda temas ettiğimiz gibi, bunlar üzerinde esaslı araştırma yapacak olanlara bir muhtıra telâkki etmekteyiz.

1 — «اسکندرنامه» *İskender-nâme*

Assemani katalogu'nun birinci cild ve 112. sahifesinde Cod. XL. numarası ile işaret edilen ve 283 sahife, 76 minyatürü ihtiva ettiği bildirilen bu yazma ayrıca şu numaraları taşımaktadır: Nani Giacomo 40, Manuscritti Orientali No. 90, Manuscritti Marciano No. 57 katalogda farsca olarak işaret edilen, hakikatte bildiğimiz Ahmedî'nin türkçe *İskendernâmesi* bulunan güzel bir yazmadır, kapak sahifesinde yazı ile «bin elli altı tarihinde...» diye bir kayıt varsa da bu yazmanın XVI. asra ait olması da mümkündür. Minyatürlerin fotoğraflarının alındığı bazı işaretlerden anlaşılmaktadır. Sonunda «*Tarih-i nazm-i İsknedernâme*» (bu Skendernâme-i Mustafa'nun hieretinden bellü yıl ki yediyüz doksan ikincidi yıl) ve «خبرله اولسون دنیه وعقیده شاد» başlıkları (خبرله اولسون دنیه وعقیده شاد) bulunmaktadır.

Assemani katalogunda bu kütüphanenin yeni koleksiyonundan şu suretle bahsedilmektedir :

«*Nuova Raccolti opuscoli T.XX, periodici 1045 (Dom. M. Berardelli Codicum omnium graecorum, arabicorum, aliarumque linguarum, qui manuscripti in Bibliotheca Ss. Ioannis et Pauli venetiarum ad Praedic. asservantur catalogus, Senza note tip [1765] Veneza 1770, 161=240.* Bu koleksiyonun sonradan bu kütüphaneye intikal ettiği, grekce, arapça ve diğer dillerdeki bu yazmaların yukarıda isimlerini zikrettiğimiz Ss. Giovanni (Joannis) ve Paolo (Pauli venetiarum) ye aid kitaplar bulunduğu görülmektedir. Ayrıca Assemani bize, 90—105 numaralardaki kodekslerin, kısmen, 1693de Venedik'e iltica eden Arnavud İbrahim Efendi adında birisinin olup bu zatın sonradan hristiyanlığı kabul ederek cenub taraflarında Paolo Antonio adındaki bir manastıra girdiği ve orada 1697 de öldükten sonra bu kitapların Venedik'de bu kütüphaneye (Biblioteca Marciana) intikal ettiğinin tahmin edildiğini de haber vermektedir. Bu yazmalar arasında vaktile mevcut olup ta Assemani kataloguna geçen, fakat, hâlen bulunamayan bir kodeks (Cod. CII.) de bu tahmini kuvvetlendirecek mahiyettedir. Zira hristiyanlık âkidelelerini türkçe bildiren bir risale olduğu bildirilmektedir :

«*Doctrina Christiana. De Nominibus et Aliis.* Turcice, Cod. Chartaeus in folio. fol. 18»

2 «دایستان عشق عالموز و حسن دلفروز».

S. Assemani katalogunun birinci cild 234 sahifesinde Cod. CV. numarası ile bildirilen ve keza Berardelli, *Codicum Omni-*

um.. «Nuov. racc. opux. scient e lett...»] kaydı ile birlikte, ayrıca **Ss. Giovanni e Palo 105** ve **Mss. Orientali 199** numaralarını da ihtiva eden bu yazma şu adı taşımaktadır :

«*Historia Sacra Secundum Mahamatem*, Turcice, Cod. Bombyc. in 8. fol. 144».

İsmine nazaran Siyër-i Nebevî ve Hülefây-ı Râşidîn tarihi anlaşılıyorsa da, kitab türkçe manzum ve mensûr edebî bir eserdir. ünvanı başında silinmiştir, kapağında hiç bir izahat yoktur. Zaten, bu esere yanlış bir ad verildiği sonradan anlaşılacak kütüphane defterinde meşruhat verilmiş ve kitabın içine de vaziyeti tavih eden bir kâğıt konulmuştur ki, bunda, yukarıda zikrettiğimiz ünvan yazılıdır. Yazma, filhakika 144 varaktır. Üçüncü varakta «*باءت تأليف كتاب*» faslı varsa da müellif, kendi adını bildirmemekte, sık sık «*مثنوى مؤلفه*» ve «*نظم مؤلفه*» başlıkları ile manzum kısımlarda maksadını ifade etmektedir. Müteâkip varakta «*آغاز داستان*» diye hikâyesine başlar, varak 7 de «*صفت قلعه بدن و بنای طلسم تن*» daha sonra da «*سفيدن دل ماجرای آب حيوان و عزت کردن از هوای خاکدان*» diye devam eder, bilâhara mesnevisine konu yaptığını «*لباسندن هله بر شاهه بکزه-شفقار کيدو کندن ماهه بکزه...*» suretinde tasvire çalışır.

3 — Tefsîr

Bu katalogda **Ss. Giovanni e Paolo 107** ve **Mss. Orientali No: 37** [Berardelli] kayıtları ile işaret edilen **Cod. C VII.** şu lâtince başlığı taşımaktadır :

«*De Turcarum Ritibus*, Turcice, Cod. Bombyc. in 12. fol. 78»

Eser, filhakika ismi ve müsemmasına uygun olarak 78 varaktan ibaret türkçe bir tefsirdir. İstinsah tarihi yoktur, yazı güzeldir. ve XVII. asır yazmalarındandır. Başlangıç şöyledir :

«*بولوح مبارک ده یازیلان کلمات شریفه لوح دروننده توحید حق اثبات و ماسوائی*

محمود ابطال ایچوندرد. اول تفسیر سورة فاتحه کرمه اجالی بیان اولونور...

Bir kısım sahifelerde namaza, sünnete ve dinî meselelere dair haşiyeler vardır. Kitabın sonunda kapak sahifesinde şu kayıd görülmektedir :

«*صاحب کيسه دار محمد ابوی حالا بيك طقسان سنه سنك ماه رجب المرجبک غره سنه*

المشدر فی غره رجب سنه 1090».

S. Assemani katalogunun müteakip üç numarasında kayıtlı yazmaları maalesef hâlen **Biblioteca Marciana**'da bulmak kabil olamamıştır. Her üçünün de türkçe ve dinî eserler olduğu kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi (Cod. CVIII) dua ve ibadete müteallik türkçe ve arabca 106 varaklık bir risaledir :

«*Turcarum orationes et Devotiones. Arabice et Turcice Cod. Bombyc. in 16. fol. 106.*»

İkincisi (Cod. CIX.) «Türklerin telâkkisine göre ilâhî aşk» diye anlatılan 38 varaktan ibaret bir risaledir :

«*De Amore Dei Juxta opinionem Turcarum. Turcice, cod. Bombyc. in 8 fol. 48.*»

Bunlardan üçüncüsü de (Cod. CX) yine islâm âkaidi hakkında sual ve cevaplardan ibaret olduğu kaydından anlaşılan ve 38 varaktan ibaret diğer bir risaledir :

«*Quesita cum Responſionibus suis. ad rationem vivendi Spectantia secundam Mahametem. Turcice Cod. Bombyc. in 8. fol 38*»

4 — «*هياون نامه. قينلى زاده على افدى*» *Humâyun-nâme*

S. Assemani katalogunun birinci cild s. 235 de *Mss. Orientali* ve *Ss. Giovanni e Paolo* No: 115 numaraları ile kayıtlı cod. CXV. şöyle yanlış bir unvan taşımaktadır :

Historia Muhamedis Ben Abdala. hoc est filii servi Dei, Turcice, Cod. Bombyc. ie 4 fol. 314»

Kitabın birinci kapak sahifesinde «اشبو کتاب مستطاب هياون نامه» kaydı bulunduğu gibi, içersinde de (varak4)müellif Kınalıza de Ali efendi Kanunî Sultan Suleyman devrinde Edirne'de cami-i cedid (Üç Şerefeli câmi) civarındaki medrese-i âtikaya (Peykler Medrasesi) müderris tâyin edildiği zaman «أنوار سهلى» den tercüme etmek suretile bu eseri vücûde getirdiğini uzun uzadıya anlatmaktadır: Yazmanın üçüncü kapak sayfasında şu kayıt görülmektedir: «اشتریتہ بمن ف ثانی عشرین ال رجب سنه تسع وخمسين والف حرره افقر فيه الكتاب عبدالباقي 1059». sonunda istinsahının 998 h. de yapıldığı bildirilmektedir. Düzgün ve güzel bir yazı ile yazılmış bulunan bu yazmada başlıklar kırmızı olup içine kolaylıkla bulunabilmesi için renkli ipliklerden işaretler konulmuştur.

5 — *İlm-i nûcuma dâir risâle.*

Cod. CXVI. numara ile kayıtlı *Ss. Giovanni e Paolo* 616 ve

7 — «*Dakayik al-Hakāyik* Kemal Paşa - zâde» «*Catalogo Dei codici Orientali de Ss. Joanis et Pauli* kütüphanesinden CXXXI./140 numara ile gelmiş bulunan ve *Mss. orientali* No. 25 diğer numarayı taşıyan yazmaya Lâtince şu unvan verilmiştir.

«*De elegantia linguarum Turcice et Arabica* fol. 171. başındaki müzehhep başlıkta «*دقائق الحقائق*» yazıldığı gibi kapakta da Kemal Paşa-zâde'nin Dekayik-al-Hakayik adlı eseri olduğu kaydedilmiştir. Haşiyesi ve istinsah tarihi yoktur, fakat XVI. asır yazması olduğu anlaşılmaktadır. Kapak sahifesinde Şam kadısı Derviş bin Şeyh Mehmed'in kitabı olduğu ve 1100 akçeye satın alındığı hakkında bir kayıddan ve bir iki beyitten başka bir şey yoktur.

8 — *Ahlâk risalesi*

Catalogo dei codici orientali de 158 sıra numarasında Cod. CXXXII. olarak ve «*Historia Sansonis et moralis aliqua*» unvanı ile kayıtlı bulunan ve *Assemani*'de Cod. LXXXII P. 193 P. II., olarak zikredilen bu yazma başından noksandır. Birinci sahife şöyle başlamaktadır: *طوبینک قسمی اوزره قیوب بر جاریه انی کاه کاه اغاجله اورب* İçerisinde kelimelerin lâtince mukabillerini tetkik eden birisi tarafından yazılmış kayıtlar görülmektedir. Eserde Âdem, Havva ve Şeytan'dan bahseden ve bir çok nasihatları ihtiva eden hikâyeler vardır. Yazmanın 1172 (1758) de istinsah edildiği kayıtlıdır. 109 varaktır. Bu yazmanın numaraları şöyle sıralanmıştır:

Mss. orientali No: 132; *Nani Giovanni* 82; *Collocazione* 108. Bu yazmalar arasında türkce-arabca ve türkce-farsca lûgatlar bulunduğu gibi türkce, arabca gramerlerde mevcuttur. Cod. CXXXIII de kayıtlı bulunan münşaat mecmuasına «*Methodus scribendi Epistolas, Turcice* in 4; fol. 60» halen rastlanmadığı gibi Cod. CXXXIV de kayıtlı görülen eser de «*Epistolae et Carmina varia. Turcice - Percice*, Cod. Bombyc. in 8. fol 139»: diğer bir yazımızda bahis konusu etmek istediğimiz bir osmanlı tarihi ve büyük bir ihtimale Tacüt-tevarih'in bir kısmıdır.

Bir de Cod. CXL. numarasında kayıtlı bulunan şöyle bir entereshn gramer mevcuttur:

«*Grammatica Giovari* (کاور؟) *idest; Pretiosi. Interprete Machometo, Fortitudine dicto. Arabico - Turcice* Cod. Bombyc, in 4, fol. 232.

9 — a) «محمدیه» *Muhammediye*

b) «جدول معرفت ساعت روزها» *cedvel-i ma'rifet-i saat-i rûzhâ*.

Catalogo dei codici orientali'de 162 sıra numarasında ve *Cod. CXXXVII.* olarak geçen ve ayrıca *Mss. orientali 137; Nani Giovanni 87, Collocazione 63* numaralarını taşıyan 292 varaktan ibaret yazma iki eseri ihtiva etmektedir. Birincisi olan Muhammediye için katalogda şu serlavha konmuştur: «*Muhammed Efendi collactio comminum in laudem Muhametis Prophetæ*». Eser baş tarafından noksandır. Sonunda «سميتها بالرسالة المحمدية» ibâresi geçmektedir. En nihayetinde kitabın müstensihî olan مصطفي بن يوسف 'ın 962 de (1564) yazdığını gösteren şu metin mevcuttur:

«تمت الكتاب بمون الله تعالى وقد وقع الفراغ... يوم يكسبه الثالث عشر من جمادى...»

سنه اثني وستون وأسماءه كتبه الفقير الحقير مصطفى بن يوسف...»

Bu yazmanın 12 varaktan ibaret olan ikinci kısmı ise katalogta şöylece kaydedilmiştir :

«*Tractatory de variis Lunae aspectibus, Cum computo lunari et solaris et...*»

Bir çok haşiyelerle dolu olan, bu astronomiye ait eserde şekiller ve cedveller de bulunmaktadır. Başında «جدول معرفت ساعت روزها» başlığı ile yazmanın mahiyeti açıklanmıştır. Yazı okunaklı ve harekeli ise de bazı yerleri rutubet aldığı için silinmiştir.

10 — *Dinî, ahlâkî risâle*

Müellifi Mehmed b. Pîri Ali aynı katalogun 163 sıra numarasında *Cod. CXL (Mss. orientali 140)*, ayrıca *Nani Giov. 90 ve Collocazione 157* numaralarını da taşıyan 57 varaklık bu risâle (bk. *Assemani, P. II., p. 196, cod. XL.*) şu suretle kayıtlıdır:

«*Testamentum Muhametis filii Pîr Ali (Tractatus moralis, quod fidem Mahometi).*»

Bu sureti tesmiye, muhakkak ki, kitabın birinci sahifesinde müellifin kendi adını yazdığı yerde bunun bir vasiyet olduğu hakkındaki ifadeden neş'et efmîş olacaktır. Beşinci sütte =

«... اما بعد فهذه وصية الفقير الحقير المترف بالعجز والتقصير محمد بن پير علي عني عنها...» dedikten sonra: «أول وصيتي اولدركه...» diye devam etmekte ve «بيان

صفحات الشبوتيه .. علامات قيمته... بيان صراط ، قضا وقدر ، نماز ، غسل ، آبدست» vesaireyi bahis konusu eylemektedir. Yazı güzeldir, kısmen harekeli, sonunda ne istinsah tarihi ne de müstensihinin adı yoktur. Ancak XVI. âsır ronu veya XVII. asır başlarında yazılmış olması muhtemeldir.

(Devamı var)